

## Píše Anna Schubertová

(E\*forum, 15. 12. 2022)

V knize ***Příliš hlučná prázdnota. Mezery, otřesy a smysl v literárním díle*** (2022) se **Jan Tlustý** zamýšlí nad problémem prázdných míst a mezer v literárních dílech. Kniha přináší rekonstrukci vývoje podobného uvažování v literární teorii 20. století, reflektuje současné diskuze ve směrech vycházející z kognitivních věd a fenomenologie a v závěru konfrontuje fenomén literárních mezer se společenskými otázkami. Publikace představuje přesvědčivý příspěvek do probíhajících debat o roli mezer v literárním díle a dotýká se i dalších otázek, týkajících se recepce a interpretace literatury. Díky přehledné historické části může kniha dobře naplňovat jeden z deklarovaných cílů – posloužit jako úvod do tématu. Tomuto cíli napomáhá i skutečnost, že je psána lehkým a živým jazykem, jenž občas přechází k esejistickému stylu, ne však na úkor argumentační jasnosti a přehlednosti.

Oddíl věnující se historii myšlení mezer začíná uvedením do problému v Ingardenově literární teorii, pokračuje přes Wolfganga Isera, Umberta Eca a příslušníky telavivské školy k teorii fikčních světů. Výklad komplikuje skutečnost, že pojem „mezera“ označuje v jednotlivých koncepcích rozdílné fenomény, z nichž můžeme vydělit: 1) *prázdná místa* u Ingardena a v teoriích fikčních světů (např. netematizovaná barva vlasů postavy), 2) *Iserova místa nedourčenosti* (domýšlení vztahů mezi textovými perspektivami), 3) *neúplnost* fikčních světů (nerozhodnutelné výroky o entitách fikčních světě) a nakonec 4) *trvalé mezery* v pracích Sternberga a telavivské školy (ambivalentní momenty, jejichž zaplnění je nežádoucí). Jak je zde patrné, pojem mezery odkazuje k výrazně odlišným aspektům literárního textu. Část nedorozumění je podle Tlustého založena v nedostatečném rozlišování mezi těmito významy, když například Doležel u Isera kritizuje pojetí, které odpovídá spíše Ingardenovým prázdným místům (s. 58).

Do odlišnosti koncepcí se promítá také střet rámců, z nichž teoretici k literárním textům přistupují. Zatímco teorie fikčních světů (Doležel, Ronnen) vychází z logicky-positivistického pojetí, přístupy Isera nebo telavivské školy na mezery pohlížejí z perspektivy fenomenologicky recepční a konceptualizují čtenářskou zkušenost s textem. Tlustý přiznává logickému paradigmatu jeho relevanci ve chvíli, kdy zůstává na poli logické sémantiky, ale je k němu kritický v okamžicích, kdy z tohoto pole vykračuje k otázkám recepce či estetického působení: „Logické paradigma ukotvuje teoretiky fikčních světů ve faktuálním myšlení, které představuje jiný typ vztahování k textu, než jak jej zakoušíme při zaujetí estetického postoje“ (s. 87). Jedním z příkladů takových problematických přesunů může být Doleželovo zjednodušené chápání *mimese* jako přímočaré reference k fikčním předmětům nebo představa *imerze* (Ryan)

jako čtenářova přenesení do jiného světa. Tlustý vyvozuje: „Faktuální diskurz je vhodný pro analýzu sémantiky fikčních světů (tedy pro badatelský přístup, jak o něm uvažoval již Ingarden), ale nikoli pro teorii recepcce“ (s. 59).

Druhá část knihy s názvem *Mezery, tělo a smysl* nás uvádí do myšlení současných teoretiků vycházejících z fenomenologicky orientované kognitivní vědy. Tlustý se zaměřuje na příspěvky Marca Caracciola a Karin Kukkonen, významné místo zde zaujímá i Anežka Kuzmičová. Tito vědci reflektují směry kognitivní vědy někdy nazývané *4E* (teorie *extended, embedded, embodied* a *enactive mind*), navazující na Merleau-Pontyho fenomenologii tělesnosti, ale také na poznatky evoluční biologie. Jde o teorii poznání zpochybňující mechanické pojetí objektivní reprezentace ve prospěch poznání ukotveného v tělesné situovanosti. Tlustý přednosti enaktivního přístupu shrnuje jako „komplexní náhled na kognici v interakci se světem, která se odehrává napříč různými rovinami - od tělesných procesů (vědomých i nevědomých), emocionálních reakcí až po interpretační procesy související s kulturou a ideologií“ (s. 123).

Co tento posun znamená v oblasti literatury? Marco Carraciolo kritizuje pojetí fikčního světa jako „segregovaného“ souboru předmětů, který musíme jako čtenáři zrekonstruovat: „do fikčního světa (či světa příběhu) nejsme vysazováni jako parašutisté do světa, ale tento svět teprve utváříme prostřednictvím vlastního těla, respektive vtělené kognice a emocí“ (s. 140). Důležitý je také důraz na jednání jako řídicí princip čtení narativního textu, který rozpracovává Karin Kukkonen prostřednictvím pojmu *pravděpodobnostního designu* - upozorňuje, že čtenář při čtení nesyntetizuje jednotlivé percepce do logických celků, ale spíše vyhodnocuje scénáře možného vývoje jednání postav. Tento proces není striktně racionální, ale bytostně vtělený, hodnotově a kulturně podmíněný, přičemž mezi jednotlivými složkami může vznikat napětí (s. 162) - můžeme emocionálně předjímat šťastný konec naší oblíbené postavy, ale znalost logiky žánru dává tušit jiné vyústění. Pro problematiku mezer z toho plyne několik důležitých důsledků. Fikční svět vzniká v interakci, není neúplný: nezakoušíme ho jako statickou fotografii s bílými místy, ale v pohybu a emocionálním naladěním, a jako takový obsahuje vše, co potřebujeme. Kukkonen se vymezuje proti chápání mezer jako libovolných ne-faktů a přichází s pozitivní koncepcí mezer jako neproběhlých scénářů, nevyprávěných událostí a trvalých mezer.

Třetí teoretik, kterému Tlustý v této části věnuje prostor, je Horace Potter Abbott. Abbott důsledně promýšlí hodnotové aspekty čtení mezer a zaplňování neurčitých míst. Navazuje přitom na téma *trvalých mezer*, které předjímalý už kapitoly historického přehledu (Sternberg), a vytváří typologii prázdných míst a čtenářských reakcí na ně. Tlustý upozorňuje zejména na kategorii *do očí bijících (egregious)* mezer, které zprostředkovávají zkušenost nevědění, vymykající se běžnému zacházení se světem, existenciální zkušenost stavící čtenáře do otevřenosti a nastolující etické otázky. Abbott kritizuje naši tendenci tyto znepokojující mezery „naturalizovat“, odvolává se k Lévinasově koncepci Druhého jako radikálně cizího a neredukovatelného.

V poslední kapitole Tlustý téma mezer v literární teorii vztahuje k dalšímu kontextu: k Patočkově a Heideggerově kritice Gestellu, vědecko-technického přístupu ke světu, který se v moderní společnosti díky své všudypřítomnosti prosazuje na úkor lidské svobody. Literární mezery (zde ve významu mezer nezaplnitelných) mohou být jedním ze způsobů, jak se z nadvlády Gestellu vymanit: Tlustý je dává do souvislosti s Patočkovým *otřesem smyslu z Kacířských esejí*. I literatura nám dává možnost „vystoupit z obrazů, příběhů a informací, které nás zahlcují na každém kroku, a prožít sebe jinak: v tichu, otevřenosti a svobodě“ (s. 208). Kapitola má spíše povahu náčrtu: ačkoliv je třeba ocenit vykročení k aktuálním otázkám, analýza politických nebezpečí dneška působí poněkud povšečně, což dokládá nesourodost jevů, jež mají nadvládu Gestellu ilustrovat: pětiletky a členství v pionýru, trolí farmy i závislost „dnešní mládeže“ na mobilech. Naznačený směr by si zasloužil podrobnější rozpracování, k němuž by mohlo přispět například vykročení od fenomenologických klasiků k textům kritické teorie, v níž má uvažování o vztahu techniky a kultury hlubokou tradici.

Drobná výhrada se nabízí také ve vztahu k historické části: nekončí Tlustého pádná kritika logicko-positivistických koncepcí příliš smířlivě, když těmto koncepcím přiznává relevanci v rámci „badatelského“ přístupu? Stačí vnitřní koherence určitého směru k tomu, abychom ho označili za přínosný? A nepřinesly logicko-positivistické koncepce do uvažování o literatuře nakonec spíše zmatky? Ačkoliv nelze zpochybnit hodnotu např. Doleželových analýz nepřímé řeči, můžeme se ptát, jestli nejsou přínosné spíše navzdory svým teoretickým východiskům. Pokud bychom chtěli být ve fenomenologickém přístupu důslední, není literární dílo vždy a z podstaty tím, čím se nám jeví, tedy dílem čteným? Rozdělení na „recepční“ a „badatelský“ přístup by mohlo vést k odsunutí roviny recepce na vedlejší kolej – jako dílčí oblasti literární interpretace, kterou můžeme delegovat specialistům, ale nemusíme ji brát v potaz nutně a vždy. To nejzajímavější, co v Tlustého zprostředkování fenomenologické směry přinášejí, přitom podle mého názoru spočívá právě v možnosti postavit čtenářskou zkušenost do centra naší koncepce literárního díla a od základu přehodnotit kategorie, skrze které k němu přistupujeme, tedy i kategorii fikčních „faktů“.

Jan Tlustý: *Příliš hlučná prázdnota. Mezery, otřesy a smysl v literárním díle*. Brno – Praha: Host – Ústav pro českou literaturu AV ČR (Teoretická knihovna, sv. 39), 2022, 264 s.

[www.ipsl.cz](http://www.ipsl.cz)